

המיסטיקה של הגרפיקה

שלום רוזנברג

מלחמת האות והתמונה

אחד ממוקדי מאבק המקרא נגד האלילות הוא המאבק נגד תיאור האל – בדמות ובתמונה: "לא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה" (שמות כ, ד). כך גם נאמר בספר דברים (ד, טו–יח): "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה". את מקומם של הפסלים והתמונות יתפסו ביהדות השפה והכתב. הביטוי החשוב ביותר למהפכה זאת מצוי במשכן. במוקד המשכן, ולאחר מכן המקדש, מצוי ארון הברית, ומעליו כפורת וכרובים, היוצרים מעין כסא כבוד "ריק" עבור הקב"ה הבלתי נראה. הארון הוא הדום רגליו, ובתוכו מצויים שני הלוחות, המהווים עדות לברית שבין הקב"ה לבין עם ישראל. האבן חדלה להיות חומר לפסל. היא הפכה מצע לכתב. הכתוב נטל את מקומה של התמונה.

בשיר הכבוד אומרים אנו: "אֶסְפָּרָה כְּבוֹדְךָ וְלֹא רְאִיתִיךָ". הקב"ה מצוי מעבר לתפיסת החושים, אך גם מעבר לתפיסתנו המחשבית: "אֲדַמְךָ אֶכְנֹךְ וְלֹא יִדְעִיךָ". את הקביעה הזאת אנו מבטאים באופן סמלי על ידי התייחסותנו לשמו המפורש של הקב"ה, הנכתב אך לא נקרא או מבוטא, ואנו משתמשים בשפתנו היומיומית במלה 'הָשֵׁם' כדי לבטא את מה שאי אפשר לתפוס ולבטא. בעיניי מסמלים השמות את מרד השפה והאות, מרד הגרפיקה נגד שלטון העריצות של הפלסטיקה בעולם האלילי. מעתה יכולים אנו להודות ולהורות שיש תחום סגור בפני היצירה הפלסטית, התחום האלילי.

אכן, בכלל יש לומר שהשמות הן דלתות הפותחות את הדרך להפשטה, לאבסטרקציה. אמת זאת נתגלתה לי כשראיתי לפני שנים סרט המבוסס על אחד מסיפורי חורחה לואיס בורקהס. הרגשתי באופן פרדוכסלי את אין-האונים, או על כל פנים את קוצר היכולת של הקולנוע, להתמודד עם השפה. אמנם כן, תמונה אחת מתארת יותר מאלף מילים. בכך עדיף כוחו של הסרט, אך בכך גם חולשתו. ה'הר' שבספר מופשט הוא, ערום מאפיונים. ה'הר' שבסרט לעומת זאת גבוה או נמוך, קרח או פורח, בעל מדרון מתון או קירות ניצבים, וכדומה. כוחה של השפה בחולשתה. היא

יכולה להצביע על אדם מבלי להראות את יופיו, גובהו, חוטמו או צבע עורו. השם, שם העצם הכללי, הוא הביטוי הנפלא לאידיאה המופשטת, למה שמתרומם מעבר לתמונה החומרית והמוחשית, המיוצגת בשם העצם הפרטי. השפה מאפשרת גם את המוסר, בכך שהיא מקנה לנו את האפשרות לדבר על אדם, נושא האנושיות, בעל הזכויות האוניברסליות.

שמות ואותיות

במוקד המהפכה המונותיאיסטית מצויה האות, מצויות אותיות האלף-בית. לא לחינם קוראים אנו בהתחלתו של 'ספר יצירה' המסתורי ש"בשלושים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק ה'... את עולמו". אלו הן עשרים ושתים האותיות ועשר הספירות או הספירות. בעזרת מספר קטן של סימנים ניתן לתאר את המציאות כולה, את העולם כולו על כל מורכבותו, ואת האידיאות על כל גווניהן. כאן בא לידי ביטוי מופלא פרק נוסף בעימות השפה עם התמונה.

כתב החרטומים של המצרים והכתב הסיני בימינו הם דוגמאות לכתב תמונות. כל סימן מייצג אובייקט או אידיאה. סימנים אלה הן אידיאוגרמות. הגרפיקה תיארה אידיאה, אחת מאין-ספור האידיאות אתן אנו נפגשים בחיינו. מכאן ריבוי הסימנים. מסובך עד למאוד ללמוד כתבים אלה. והנה כאן התרחש פרדוקס. כל זמן שהסימנים ייצגו דברים קונקרטיים או רעיונות, לא הייתה אפשרות להתקדם. המהפכה התרחשה כאשר הסימנים הגראפיים התחילו לייצג לא את הרעיונות, אלא את השפה המדוברת. מאז מייצגות התמונות הברות (בכתב היתדות), ולאחר מכן עיצורים (בכתב האלפביתי). הפישוט התקבל מכך שהשפה המדוברת נהפכה למתווכת בין הכתוב לבין המציאות והאידיאות. האדם התחיל לייצג בכתב את השפה, מבלי להתייחס למציאות. לא ציירו יותר אדם, אלא את ההברות או את הצלילים המרכיבים את המילה 'אדם'. או אז הפך הכתב פונטי ופשוט. השפה המדוברת הפכה לכתובה. החסכנות והפשטות של הכתב האלפביתי מאפשרות לילדים רכים להשתלט עליו תוך זמן קצר ביותר. יש כאן יסוד נוסף בעל חשיבות עצומה. כתב התמונות יוצר תמיד עילית אריסטוקרטית, שבידה השליטה על התרבות. יפן היא יוצאת מן הכלל, אך היא מגיעה לכך במאמצים אדירים. הוראת קרוא וכתוב מסתיימת שם רק בתיכון, עובדה הכרוכה לדעתי במחיר גבוה. לעומת כתב התמונות, פותחות האותיות דלת לדמוקרטיזציה של התרבות. עדות לכך מצויה בפסוק בספר שופטים (ח, יג-יד). הוא מעיד לפי תומו על תרבות ישראל הקדומה: "וַיָּשֶׁב גִּדְעוֹן בֶּן יוָּאָשׁ... וַיִּלְכֹּד נָעֵר מֵאֲנָשֵׁי סְכוֹת וַיִּשְׁאָלָהוּ וַיִּכְתֹּב אֵלָיו אֶת שְׁרֵי סְכוֹת וְאֶת זִקְנֵיהָ". נער שנלכד באופן מקרי מסוגל לכתוב!

"שמות"

אבותינו היו מביאים לחדר את ילדיהם הקטנים, מכוסים בטליתות, כדי שיתחילו ללמוד את האותיות מעל גבי לוח מרוח בדבש. וה"רבי" לימדם: "קמץ, אלף, אָ". אלו הן עדויות על האהבה לאות ועל הקשר העמוק שהיה קיים במשך כל הדורות בין העם היהודי לבין האות והספר. אהבה זאת באה לידי ביטוי במנהג היהודי להיזהר מלזרוק קלף או נייר קרועים בהם נכתבו דברי קודש, ובעבר – כל דבר שנכתב עברית. ניירות אלו נקראו "שמות", אותם אנו חייבים לכבד אף אחרי "מותם". כך נולד מוסד קלאסי: הגניזה, בה "נקברו" השמות. ואכן, כך הצילה האות העברית פרקים נעלמים בהיסטוריה היהודית. ב-1896 נתגלתה הגניזה בעליית הגג שבבית הכנסת בן-עזרא בפוסטאט, החלק העתיק של קהיר, ובה מאות אלפי דפים מספרי קודש, מסמכים ומכתבים. דפים בלים אלה, מלפני מאות שנים, ניצלו כי היו כתובים באותיות עבריות. הם החזירו לארון הספרים היהודי ולזיכרוננו ההיסטורי עולמות אבודים שקמו לתחייה. אולם האות העברית הצילה לא רק דפים אבודים, אלא גם את יצירתם החיה של אבותינו. השפות הזרות שאבותינו דיברו בהן נכתבו באותיות עבריות והפכו יהודיות. היידיש, הלאדינו והערבית-יהודית הן דוגמאות בולטות לכך. האות העברית גיבשה את השפות הללו, והן הפכו חֶצֶן חול וחצין קודש. תיאור מרשים לכך ניתן על ידי ההוגה היהודי הגדול יהודה (פרנץ) רוזנצווייג ב'כוכב הגאולה' (עמ' 327). בדבריו על העברית טעה, אך מופלאים הם דבריו על לשונות היהודים: "חיי הלשון של היהודים חשים שהם שרויים בנכר, שמכורת-הלשון העצמית שלהם היא במקום אחר, בתחום לשון-הקודש... עדות לכך משמשת העובדה המתמיהה שלשון היומיום משתדלת לקיים לפחות באותיות האלמות של הכתב את המגע עם הלשון העתיקה-הקדושה".

כך שמות | משפטים

בְּכַנְפֵיהֶם עַל-הַכְּפֹרֶת וּפָנִיהֶם
אִישׁ אֶל-אָחִיו אֶל-הַכְּפֹרֶת
יִהְיוּ פְנֵי הַסֵּרִיסִים: וְנָתַתְּ אֶת-
הַכְּפֹרֶת עַל-הָאָרֶץ מִלְמַעְלָה
וְאֶל-הָאָרֶץ תָּתֵן אֶת-הָעֹדֶת
אֲשֶׁר אֵתָּן אֱלֹהִים: וְנִעְדַּמְתִּי לָךְ
שֵׁם וְדִבַּרְתִּי אֵתָּךְ מֵעַל הַכְּפֹרֶת
מִבֵּין שְׁנֵי הַסֵּרִיסִים אֲשֶׁר עַל-
אָרֶץ הָעֹדֶת אֶת כָּל-אֲשֶׁר
אֲצִיחַ אֹתָךְ אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ט מִקֹּדֶשׁ וּשְׁכֻנָּתִי בְּתוֹכָם: כָּל
אֲשֶׁר אֲנִי מֵרָאֶה אֹתָךְ אֶת
תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תְּבִנֹת
כָּל-כֵּלָיו וְכֵן תַּעֲשֶׂה:
** וַעֲשֵׂה אֲרֹן עֲצֵי שִׁטִּים
אֲפֻתִים וְחֻצֵי אֲרָפֹה וְאֲמָה
וְחֻצֵי רַחְבּוֹ וְאֲמָה וְחֻצֵי קִמְתּוֹ:
** וְצִפִּית אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר מִבֵּית
וּמִחוּץ תַּצְפֵּץ וַעֲשִׂית עֲלָיו זָרָה
י זָהָב סָבִיב: וְצִקַּקְתָּ לוֹ אֲרָפֶעַ

י' לְהוֹרֹתָם: וַיִּקַּם מֹשֶׁה וַיְהִי-שֶׁשׁ
מִשְׁרָתוֹ וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הָרֹם
י' הָאֱלֹהִים: וְאֶל-הַזִּקְנִים אָמַר
שְׁבוּ-לִנִי בֹזֶה עַד אֲשֶׁר-נִשְׁוֹב
אֵלֵיכֶם וְהָיָה אֲהָרֹן וְחֹזֵי עֲפֻכָם
מִי-בְּעַל זָבִים יֵגֶשׁ אֵלֵיהֶם:
טו וַיַּעַל מֹשֶׁה אֶל-הָהָר וַיִּכַּסּ הָעָן
טו אֶת-הָהָר: וַיִּשְׁכֵּן כְּבוֹד-יְהוָה
עַל-הָרֹם: וַיִּכַּסְהוּ הָעָן
שֶׁשַׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל-מֹשֶׁה

תנ"ך כתר ירושלים,
חלק עליון של עמוד
74 / עד, הוצאת נ' בן
צבי מפעלי דפוס בע"מ,
ירושלים, 2000.

טנת"א

עד כאן תהליך אחד שביטא את המאבק של המונותיאזם נגד האלילות. במאבק זה התמונה והפלסטיקה כאילו נעלמו לחלוטין, ואני מדגיש את ה"כאילו", בגלל יוצאים מן הכלל שונים שהיו בתרבותנו. אולם כאן התרחש משהו פרדוכסלי ופלאי. האותיות הפונטיות הפכו למעין סימנים בכתב חרטומים חדש, וקיבלו קשר חדש וישיר עם המציאות ועם האידיאות. הרבתה לעסוק בכך הקבלה, שנתנה לל"ב נתיבות החכמה דלעיל משמעות מיסטית. אלא שכדי להתייחס לכך עלינו לקחת בחשבון שהאותיות אינם הסימנים הגרפיים היחידים בהם השתמשה העברית בכתבי הקודש. הקבלה דברה על טנת"א, ראשי תיבות של ארבעת סוגי הסימנים הגרפיים שבכל חומש: טעמים, נקודות, תגים ואותיות, סימנים שקיבלו משמעות מיסטית במשך הדורות. הסימנים הפכו שוב אידיאוגרמות. זוהי תופעה פרדוכסלית. האות, האמצעי החשוב ביותר במאבק נגד התמונה, היא עצמה הפכה לתמונה.

בתקופת חז"ל קיבלו משמעות מיסטית האותיות והתגים, הסימנים היחידים שהיו ידועים להם. דבר זה בא לידי ביטוי בקבוצת חיבורים המוכרים כ'אותיות דרבי עקיבא'. דרשות האותיות הן הקדומות ביותר. עקרונית הן מתבססות על שמות האותיות ועל הערך המספרי שלהן, כפי שמצאנו בתלמוד (שבת קד ע"א): "אל"ף בי"ת אלף בינה, גימ"ל דל"ת גמול דלים..." ב'אותיות דרבי עקיבא' נדרשת גם צורתן של האותיות ונערך דיון על התגים, דהיינו הסבר רעיוני של מספר התגים, שהיה שונה מאות לאות. כן יש בכתבים אלה התייחסות לאותן אותיות בתורה שבהן הוכנסו שינויים מסוימים: אלה שנכתבו בגופנים גדולים או קטנים יותר, הפוכים, מנוקדים, או תוך שינויים גרפיים מסוימים. הדוגמה הקלאסית הקרובה לכל אחד מאתנו היא השי"ן בעלת ארבעה הראשים המצויה בתפילין של ראש, כשמצדה השני יש שי"ן רגילה. דברים אלה קיבלו משנה משמעות עם הופעתה של הקבלה. דוגמה בולטת נמצאת ב'ספר התמונה', המבוסס על ניתוח האותיות: "אות האל"ף מורה כתר עליון, וציורו מורה ג' מדות: חכמה, בינה, תפארת... וצורה של אל"ף: ב' יודי"ן ו' ביניהן". מאוחר יותר, עם התפתחות הנקודות והטעמים, מקבלים הסימנים הגרפיים את מלוא משמעותם. הדוגמה הקלאסית לכך מצויה בקבלת האר"י. במסגרת זאת אוכל רק לרמוז על המשמעות שניתנה לסימנים אלה באחד השערים שב'עץ החיים' לר' חיים ויטאל, ספר היסוד של קבלת האר"י, הוא שער טנת"א. הסימנים הגרפיים הופכים אמצעי לתיאור העולמות. עולמנו איננו העולם היחידי. הוא מצוי בתוך ארבעה עולמות, המייצגים רמות התפתחות שונות. עולמות אלו מקבלים בהדרגה אופי מוחשי יותר ויותר. התפתחות זאת מתוארת על ידי הסמלים של הגוף האנושי, אך גם על ידי הטנת"א.

האות א', אלף בארמית - לימוד.
 הרכב האות: וו היורדת מן הרעיון
 הנשגב, שתי אותיות יוד, האחת
 סגורה איכותית, השנייה מתפצלת
 כמותית. שמן. יצירתו של האמן צבי
 גרונדמן ז"ל, בהשפעת חיבורו של
 הראי"ה קוק "ריש מלין".

צבי גרונדמן

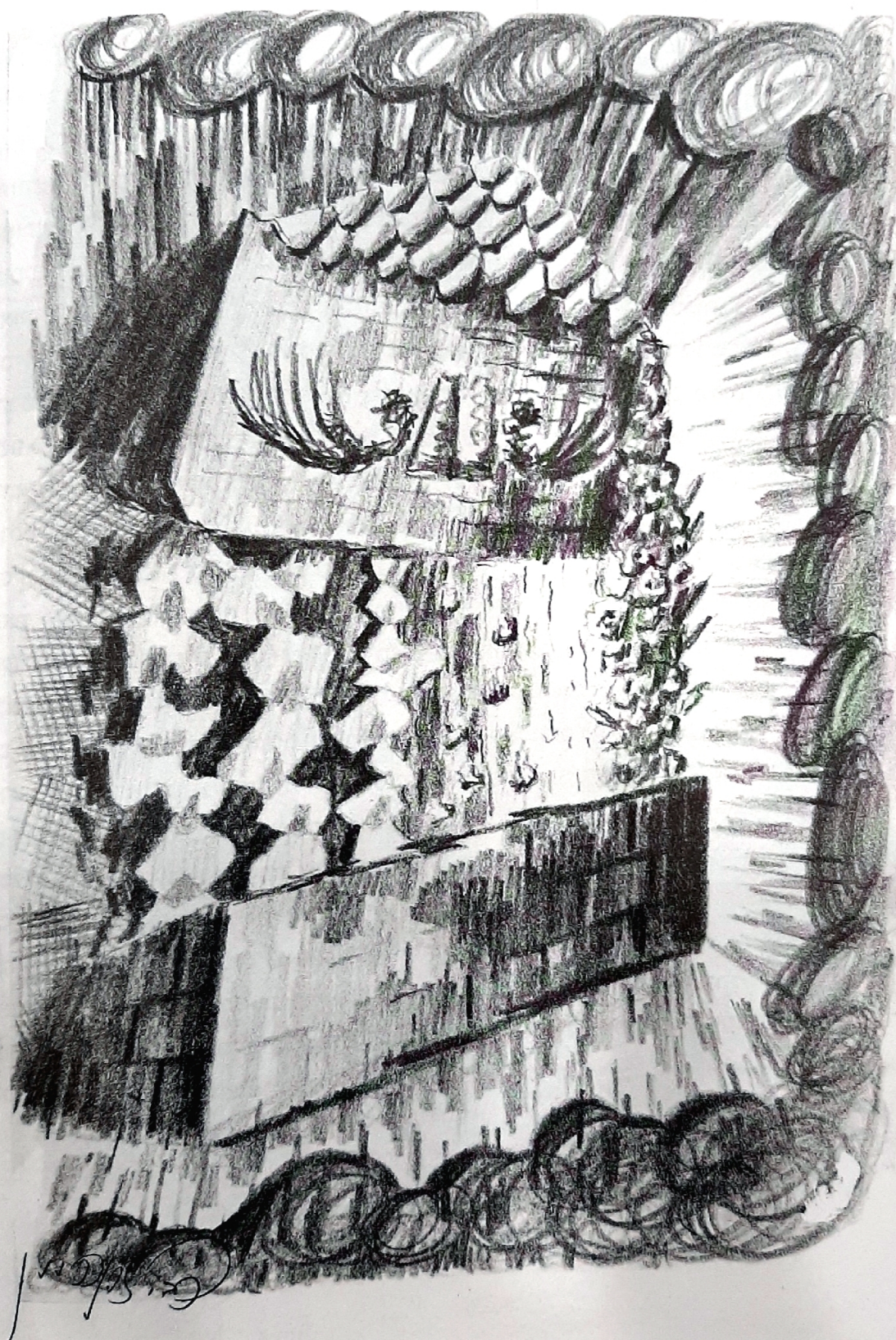

האמצעי הראשון המאפשר את תיאור העולמות הוא מילוי האותיות. כך למשל, האות א נכתבת במילוי אלה. אם נעבור עתה לאותיות של השם המפורש, ניוכח שקיימות כמה אפשרויות של מילוי. עלינו לכתוב את שם האות י כיוד. לעומת זאת, את שם האות ה ניתן לכתוב בשתי צורות שונות: ה"א או ה"י. שם האות ו מאפשר שלוש ואריאציות: וו, ואו או ויו. תוספות אלו הן מילוי האותיות. אם נשתמש במילויים האפשריים השונים של אותיות השם המפורש נקבל צירופים וגימטריות שונים. היות ואלו הם שמות קודש, לא אכתוב אותם במפורש, אלא ארמוז עליהם באות הלטינית x. עליכם להשלים את האותיות של השם המפורש החסרות. למשל על פי המילוי: x ו"ד x י x יו x י של השם המפורש, מתקבלות אותיות שונות, והגימטריה שלהן 72. זהו שם ע"ב. מתוך כך נוצרות ארבע אפשרויות יסודיות, הקרואות: שם ע"ב, שם ס"ג, שם מ"ה ושם נ"ב (או ב"נ). קומבינציות אלו מחיות ארבעה עולמות שונים, בעלי מהות שונה, מוחשית יותר בכל צירוף, המבוטאים על ידי הסימנים הגרפיים. אמנם כן, הסימנים הגרפיים הם פרקטלים. לטעמים יש נקודות, תגים ואותיות וכן הלאה, אולם ארבעה עולמות אלה מיוצגים בסימנים הגרפיים: ע"ב – טעמים, ס"ג – נקודות, מ"ה – תגים, ב"ן – אותיות. יש כאן משהו מאוד פרדוכסלי. הסדר הרגיל שלנו מתהפך. ברור לנו שהאותיות נושאות עליהן את התגים, מקבלות את הנקודות, ולבסוף את הטעמים, שהם בראש ובראשונה סימני תחביר של הטכסט, ולאחר מכן סימני מוסיקה. ברעיונות הקבליים הסדר מתהפך: התחביר המוסיקלי קודם לכל. כך גם הנקודות, והתגים, הקודמים באופן מוזר לאותיות, האמורות לשאת אותם עליהן.

פרט מעניין שראוי להזכיר: קבלת האר"י מחלקת את טעמי המקרא ואת הנקודות לפי המקום בו הם מצוירים: "כי לעולם הטעמים והנקודות נחלקים לג' חלקים, כי יש בחי' טעמים ונקודות למעלה ע"ג האותיות [כמו הפזר והחולם] וכן יש למטה מן האותיות [כמו אתנחתא והקמץ] וכן יש באמצעית האות [כמו הפסיק והסוף-פסוק בטעמים, והשורק בנקודות]". להבחנות אלו תהיה חשיבות קבלית בשלב מאוחר יותר בהתפתחות תופענה האותיות. האות הראשונה שתופיע היא האות ה, שתחלק, כפי שצורתה רומזת, לאות ד ולאות ו. הו תתחלק לששה א, ומתוך כך האותיות מתפתחות. זאת היא סימבוליקה עשירה ומסובכת, המתארת בעזרת הסימנים הגרפיים את המציאות הנעלמת, הסגורה בפני המדע.

האות ב'. בית סגור כלפי אלף, ופתוח
 כלפי יתר אותיות הא-ב. ליטוגרפיה.
 יצירתו של האמן צבי גרונדמן ז"ל,
 בהשפעת חיבורו של הראי"ה קוק
 "ריש מלין".

ריש מילין

פרק מיוחד במיסטיקה של הגרפיקה מצוי ביצירתו המסתורית של הראי"ה קוק 'ריש מילין'. זאת יצירה שנכתבה ללא ספק במעין סערה מיסטית שהציפה את הראי"ה, אולי אף מעבר לתודעתו. הרבה דברים חדשים יש בחיבורו, כשלדעתי החידוש הגדול המאפיין את היצירה הוא הניסיון לערוך מעין מילון פילוסופי של השפה העברית. כל אות היא אידיאוגרמה, והתרכובת בין שתי אותיות יוצרת אידיאה חדשה כאילו הן נוסחאות כימיות.

'ריש מילין' בנוי כמדרש רב-גווני של האותיות ושל הטנ"ת (שלושת סוגי הסימנים האחרים). נדרשים בו צורת האותיות, "תבניתן המכתבית", כלומר צורתן, משמעות שמן, ערכן המספרי ואף צלילן. דרך אותיות אלו נפרשת לפנינו מסכת שלימה, ובה שזורים מושגים וסוגיות עקרוניים הבונים השקפת עולם בתורת ההכרה ותורת היש, ובהתפתחותן.

אדגים כאן את שיטתו, תוך שארשה לעצמי להימנע מן המיסטיקה ולמצוא מחסה בנושא אחד שיכול להיות מוצג באופן דרשני. כוונתי לקטע מדיונו של הראי"ה באות אל"ף. אות אל"ף זעירא, קטנה, מצויה במילה הראשונה של ספר 'ויקרא'. הדרשנים אהבו לקשר זאת לעובדה שבמשך דורות התחילו את לימוד החומש בספר ויקרא. אל"ף קטנה זאת הפכה אכן למייצגת החינוך, ובעצם גם למייצגת הזכות לחנך. הראי"ה קוק מתייחס לכך, בהציגו את ההבדל והעימות בין שתי אותיות, האל"ף והלמ"ד. אנו לומדים מתוך שמיעה למורה, המעביר לנו בצורות שונות את תורתו וידיעותיו. הקשבה זאת מיוצגת לפי הראי"ה קוק במילה אכזרית: 'אילוף'. אולם קיימת דרך נוספת, שאינה באה מבחוץ אלא מבפנים. מה שהאדם מגלה בתוך נשמתו אינו אילוף, אלא לימוד, המיוצג באות למ"ד. הסימנטיקה של האל"ף והלמ"ד דומה, אך יש הבדל אטימולוגי בין השמות. האל"ף מובאת מהארמית, לא כך הלמ"ד, שהיא עברית טהורה. הארמית הופכת משל לזרות: "האולפן זהו תרגום הלימוד. יודעת היא הנשמה שכל הבא בלימוד איננו מקורי. מקורי הוא הרעיון הפנימי שאינו מבוטא". הראי"ה משתמש כאן במוטיב קבלי, המצוי רבות בחסידות. 'תרגום' בגימטריא 'תרדמה'. הלימוד שמקורו בחוץ אינו אלא מעין אילוף. זוהי אחת העובדות המאפיינות את המציאות בה אנו חיים כיום, בעולם שטרם נגאל. על מציאות זאת ניתן לומר שהיא מציאות של תרדמה, ולא של ערות. כשהוא משתמש בסמל קבלי אחר, כותב הראי"ה ש"הלימוד הוא תרגום, אחוריהם של הפנים המחשביים, לא הערות הנשמטית כי אם תרדמתה".

המסקנה שניתן להסיק מדברי הראי"ה היא פרדוכסלית. אמנם כן, יש בחינוך השתלטות, מעין אלימות, פלישה של דבר או מהות הבאים מן החוץ. אולם אין שום אפשרות אחרת. הזכות לחנך

היא תוצאה של החובה לחנך. החינוך החופשי יכול להתקיים רק עם שינוי הכרתי, שיתרחש באחרית הימים. וכך כותב הראי"ה ש"מקורי הוא הרעיון הפנימי שאינו מבוטא", והוא מפנה אותנו לנבואתו של ירמיהו (לא, לג-לד) המדבר על עידן "שהיה יהיה נחלת העולם ביום הגדול שאיש את אחיו ואיש את רעהו לא ילמדו עוד לדעת את ה'", 'כי כולם ידעו אותו מקטנם ועד גדולם נאם ה' כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד'. באותם ימים תשתנה ההכרה: "וההכרה הכהה התרגומית, האולפן הארמי, יגיע להלמ"ד הלשון קדשי ושניהם יחד ישחררו את המבטא, יתירו את הכוח המילולי ממאסרו".

על רעיון זה עמד הראי"ה במאמרו 'טללי אורות': "שתצא השאיפה הדימוקרטית החיצונה על ידי ההשתלמות השכלית והמוסרית הכוללת, כשלא ילמדו עוד איש את רעהו... כי כלם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם".¹ על חזון זה כבר עמדו חז"ל במדרש תנחומא (עקב, סי' יא): "והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר", ולא עוד אלא שאינכם צריכים לאדם שילמד(כ)ם, שנאמר 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו'. בדבריו אלה מדגיש הראי"ה את העובדה שאמנם כן, החינוך הינו במהותו תופעה אנטי-דמוקרטית, אך אין ברירה. אחרית הימים תהווה את מימוש החזון המוסרי, ובתוכו גם חזון הדמוקרטיה האמיתית, הכולל את עקרון "לא ילמדו עוד לדעת את ה'", כי כולם ידעו אותו".

הראי"ה רואה בעקרון מוסרי זה ביטוי לעובדה שהידיעה האמיתית חייבת להיות מותאמת ומושרשת בעצמיות ובאותנטיות של האדם המכיר: "כל מה שנכנס בנשמה אחת מהשפעת חברתה - אף על פי שמועיל לה הדבר מאיזה צד, שסוף כל סוף הוא מקנה לה איזו ידיעה או איזו הרגשה טובה ומועילה לפעמים - הוא עם זה מזיק לה גם כן, במה שהוא מערב יסוד זר במהותה, ואין העולם משתלם כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה, ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם".²

בעקבות כל זאת, מוסיף הראי"ה הערה על תוצאת ההפיכה של האל"ף ללמ"ד. מי שמעביר את המסורת, הממונה על האל"ף, הוא האב. הבי"ת, לפי הראי"ה, מסמלת את הבית, הבניין, בניין החברה, המשפחה והיחיד. האל"ף בונה את הבית, מכאן המשמעות העמוקה של המילה אב, אילוף לשם בנייה. עד כאן רעיון שפרויד היה וודאי מסכים אתו, אלא שהראי"ה צפה שהאל"ף תיהפך ללמ"ד. או אז הופך האב ללב. האדם מגלה כי מה שנמסר לו על ידי האב מצוי בהרמוניה, משופרת אולי, עם מה שנובע מן הלב האנושי.

1 מאמרי הראי"ה, ירושלים התשד"ס, עמ' 26.

2 ערפלי טוהר, ירושלים תשמ"ג, עמ' סב.

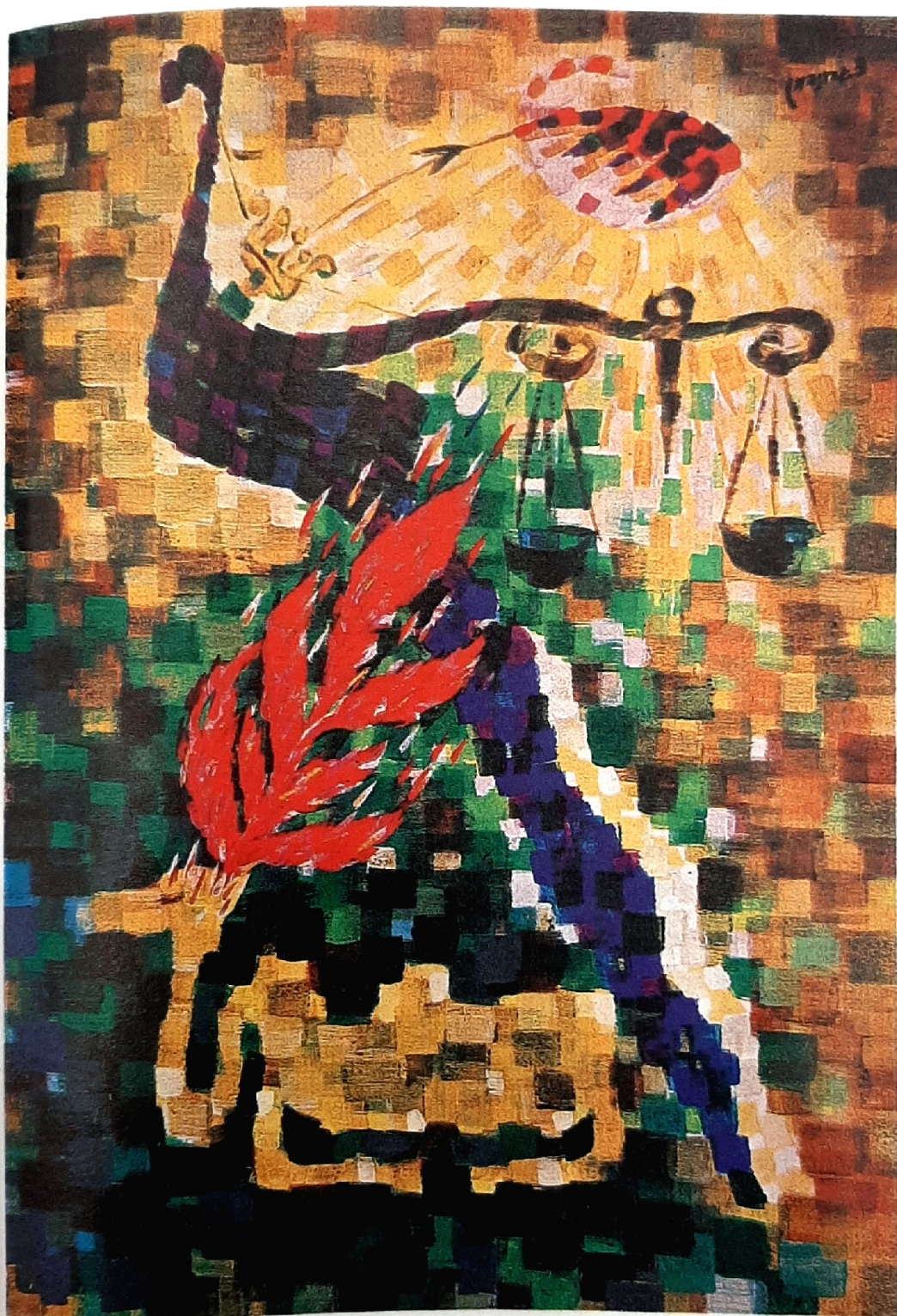
עד כאן רעיון פדגוגי לכאורה, אך אליבא דאמת הוא עמוק הרבה יותר, ונוגע בתשתית ההגות האנושית. בתוך תוכו של האדם מתקיים מאבק בין שני כוחות או נטיות, בין ההשפעה הבאה מהחוץ לבין מה שלבו אומר לו. הניסיון לפתור את המאבק הזה הוא אחד מיסודות ההגות החסידית. בתורה הראשונה שבספרו מתאר ר' נחמן מברסלב את העימות הזה. פסוק מופלא במשלי מעיד כי "לא יחפוץ כסיל בתבונה, כי אם בהתגלות לבו" (משלי יח, ב). אלא שכפי שראינו, מלמד אותנו הראי"ה שלא כל מה שבא מתוכנו הוא רע. ההפך הוא הנכון. האדם צריך ללמוד ולהקשיב למה שבא מתוכו, אם הוא טהור, ולנסות לחבר בין שני העולמות.

האדם המודרני איבד את האפשרות הזאת לשמוע את ה'ויקרא', את הקול שבא ממרחקים ומתפצל בתוכו לבנות-קול רבות. גם המצפון האנושי הוא בת-קול מעין זו. האדם המודרני מחפש בחוץ. הכרתו מתבססת על הניסיון החושני. זהו, כמובן, אחד מסודות ההצלחה המדעית והטכנולוגית. דווקא בראשיתה הייתה לאנושות דרך אחרת. בתקופת לידתה חיפשה האנושות מקור נוסף, לא ניסיון אמפירי, אלא הבנת הלב. ויש לקבוע, בצורה פרדוכסלית ומפתיעה, כי שתי היצירות הגדולות של העולם העתיק נולדו על ברכי הכרה זו: הנבואה והאלילות. הנבואה הלכה בדרך זאת, האלילות נכשלה בה.

מדי פעם בפעם נזכרים בני אדם בקול הפנימי הזה. זהו קול מסוכן, שיכול להוליד מחדש את האלילות. הנה דוגמה מעניינת: קארל יונג שמע את מנהיג הנאצים והוקסם ממנו, כי חשב שהוא מדבר מקול הבא מעבר לתבונתו, קול שהיה 'התגלות לבו'. התקווה שהאדם ישמע מחדש קול זה הלהיבה עד כדי כך את יונג עד שלא הרגיש שהייתה כאן חזרה לאלילות, ושהקסם הזמני שהוקסם על ידי הנאציזם היה קסם שטני. למרות זאת מלמדת אותנו ההגות החסידית לשמוע בקול הפנימי, לא השטחי, אלא העמוק. זהו קול אותנטי, והוא יעשיר אותנו בעתיד.

כמו בעניינים אחרים, כנראה שעלינו למצוא את שביל הזהב שבין שתי האפשרויות. באותה תורה מייצג ר' נחמן את הזיווג ההכרחי בין שתי אותיות. האות ח מייצגת את החכמה שבאה מהחוץ, והאות נ מתארת את ספירת המלכות שבקבלה, דהיינו את הכוחות הגדולים הנמצאים בתוך תוכו של האדם. הזיווג שבין שתי האותיות, ח' ונ', יוצר את ה'חן', שהלך לאיבוד בהיסטוריה האנושית. ואולי ניתן ללמוד מזיווג אותיות אלו משהו נוסף. התרבות היהודית נבנתה על ידי קואליציה בין השפה והאות, שאיזנה את כוחה האדיר של התמונה האלילית. יש כאן משהו א-סימטרי. האות והשפה מבינות את חשיבותה של האומנות, שהרי הן יכולות לרדת ולהתקרב

האות ג'. גימל, אות הנושאת תגים.
הגמל נושא את האות על גבו. גימל
- גמול, ולכן נראים מאזני צדק. שמן.
יצירתו של האמן צבי גרונדמן ז"ל,
בהשפעת חיבורו של הראי"ה קוק
"ריש מלין".

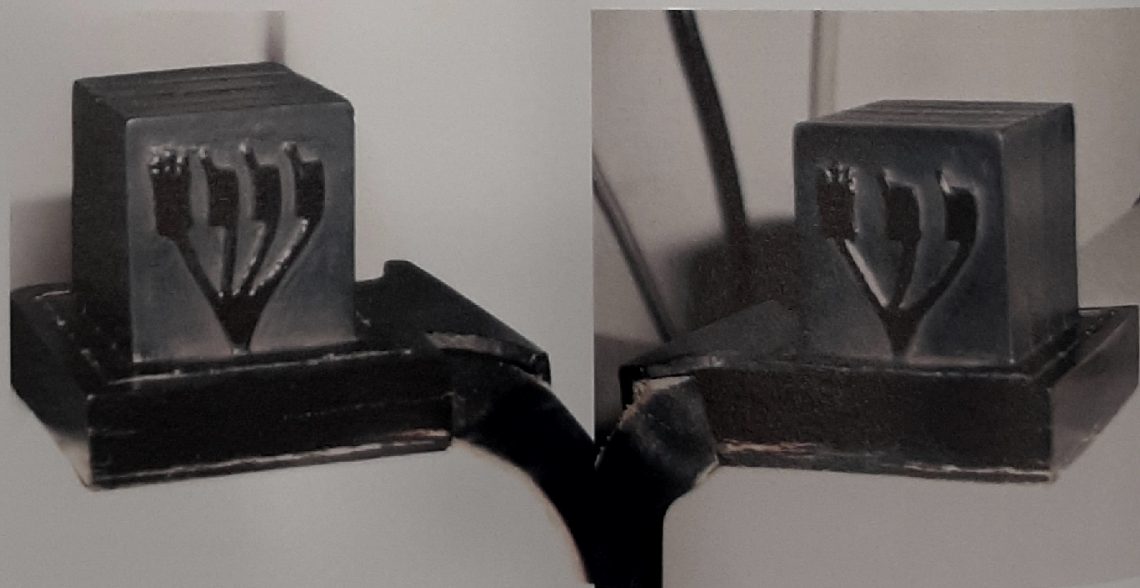

גם אל עבר החושני. לא כך הצד השני. התמונה אינה מבינה תמיד את האות. לכן נלחמת גם היום הקואליציה בין השפה והאות נגד עריצותה והשחתתה של התמונה, כפי שהן באות לידי ביטוי באלילות החדשה הנוצרת בטלוויזיה, באינטרנט ובקולנוע. אנו מצפים לשלום שלאחר המלחמה, לגאולתה של התמונה, כדי שתיכלל בקואליציה זו. או אז ייגאל ה'חן'.

גופנים וגופי תורה

ברצוני לסיים רשימה זאת בתפילה הבנויה על בסיס גופני האותיות, גופנים שהפכו בעולם הקבלי לגופי תורה. כוונתי לתפילתו של רבי נתן, תלמידו וסופרו של רבי נחמן (לקוטי תפילות חלק שני, תפילה ה), המבוססת על שתי השי"נים השונים שבתפילין:

ובזכות קדושת השבעה ראשים של התרי"ן "שינין" הקדושים שבתפילין, שהם "שין" של שלושה ראשים ו"שין" של ארבע ראשים, נזכה להמשיך עלינו קדושת משה משיח שהוא רועה ישראל האמיתי שכלול מכל השבעה רועים... נזכה לשבר ולבטל תאוות ניאוף מאתנו, ולשבר החותם דקליפה, ולתקן בכל מיני תיקונים החותם דקדושה. חתמנו לחיים אמיתיים, מלך חפץ בחיים, למענך א-להים חיים, גואל ממות ופודה משחת. הצילנו מבאר שחת. הצילנו נא ברחמך הרבים מן השאול תחתיות. פדה אותנו מעזות התאוות-רעות... פדה עמך מעזים, צאנך מיד גוזזים, עשה עמנו פלא לחיים.

צילום תפלין של ראש עם
ש' של שלושה ראשים
ושל ארבעה ראשים.
צילום: צבי שטיינר.